

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

ทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะดิน น้ำและป่าไม้ นับเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญยิ่งต่อชีวิตความเป็นอยู่ และต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศชาติ โดยรวม ประเทศไทยถือได้ว่าเป็นประเทศที่มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ยิ่งประเทศหนึ่ง ซึ่งต่อมาเมื่อประชากรมากขึ้น ประกอบกับแนวทางของการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ได้มีการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติ มาใช้ในการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ถึงแม้ว่าแนวทางดังกล่าวจะทำให้เศรษฐกิจ โดยรวมของประเทศขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็วก็ตาม แต่ในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่าง ฟุ่มเฟือย ขาดอรรถประโยชน์ และขาดการบริหารจัดการที่เหมาะสม ย่อมทำให้ทรัพยากร ธรรมชาติที่เคยมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ เสื่อมโทรมและลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว ส่งผลกระทบ ต่อคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และทรัพยากรที่มีคุณค่า และถูกทำลายไปอย่างรวดเร็ว คือ ทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งเป็นทรัพยากรที่ถูกทำลายเกือบทั่วโลก ดังเห็นได้จากข้อมูลที่น่าสนใจว่าในทุก ๆ หนึ่งนาที่ ทั่วโลกจะเกิดการสูญเสียพื้นที่ป่า ถึง 156 ไร่ต่อนาที่ หรือ 2.6 ไร่ ต่อวินาที (เกียรติอนันต์ ล้วนแก้ว. 2549 : 3) สำหรับประเทศไทย ปัจจุบันนี้ มีพื้นที่ป่าไม้ คิดเป็นร้อยละ 33.09 ของพื้นที่ประเทศหรือประมาณ 106,319,240 ไร่ ตัวเลขดังกล่าวรวมถึงป่าไม้ทุกประเภทตั้งแต่ป่าไม้ดั้งเดิมจนถึงป่าไม้ที่ขึ้นตามหัวไร่ปลายน านา ป่าบุง ป่าทาม สวนป่า สวนยูคาลิปตัสและป่าที่ได้รับการฟื้นฟู มีการยืนยันว่าพื้นที่ป่าต้น น้ำลำธารของประเทศเหลือเพียง 56,443,200 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 17.2 ของพื้นที่ประเทศ (เกียรติอนันต์ ล้วนแก้ว. 2549 : 6) ปัจจุบันป่าต้นน้ำลำธารเหล่านี้ได้รับการปกป้องภายใต้ พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 โดยจัดการในรูปของพื้นที่อุทยานแห่งชาติ (National Park) และพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2535 ที่มีการจัดการพื้นที่ในรูปของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า (Wildlife Sanctuary) ซึ่งพื้นที่อนุรักษ์ (Protected Area) เป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญสูงสุดในระบบพื้นที่อนุรักษ์ (Protected Area System) ของประเทศ แม้ประเทศไทยจะมีกฎหมายถึงสองฉบับคุ้มครองพื้นที่อนุรักษ์ที่สำคัญ

ของประเทศ แต่ไม่สามารถลดการทำลายป่าไม้ที่ส่งผลให้พื้นที่ป่าลดลงยังคงเป็นไปอย่างต่อเนื่อง และผลการลดลงของป่าไม้ส่งผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยที่ต้องเสี่ยงต่อภัยธรรมชาติมากขึ้น

ยังมีข้อมูลที่ผ่านมาเกี่ยวกับพื้นที่ป่าไม้ที่น่าสนใจ ของ Global Footprint Network ซึ่งตั้งอยู่ในประเทศสหรัฐอเมริกา ได้รายงานผลการศึกษาระดับการใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศของประเทศต่าง ๆ เรียกว่า รอยประทับทางนิเวศวิทยา (Ecological Footprint) โดยทำการเปรียบเทียบว่าต้องใช้พื้นที่และทรัพยากรจำนวนมากเท่าใด จึงจะรองรับวิถีชีวิต และรูปแบบการบริโภคของคนได้ แล้วนำมาเปรียบเทียบกับพื้นที่และทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่จริง ๆ ในประเทศ หากว่าตัวเลขแสดงปริมาณพื้นที่และทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้เพื่อตอบสนองการบริโภคและวิถีชีวิต มีค่ามากกว่าตัวเลขแสดงพื้นที่และทรัพยากรธรรมชาติของประเทศ แสดงว่าคนในประเทศนั้นกำลังใช้ชีวิตเกินตัว ค่าที่คำนวณได้จะติดลบสะท้อนให้เห็นว่า ความสามารถในการฟื้นฟูตนเองของระบบนิเวศกำลังถูกทำลาย หากค่าที่คำนวณได้เป็นบวก แสดงว่าวิถีชีวิตและรูปแบบการบริโภคของประชากรในประเทศนั้น ๆ ไม่ได้มากเกินไปกว่าที่ระบบนิเวศจะสามารถรองรับได้ จากการแสดงผลการคำนวณรอยประทับทางนิเวศวิทยาของ Global Footprint Network (เกียรติอนันต์ ล้วนแก้ว, 2549 : 7) พบว่าในประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจ เช่น อังกฤษ สหรัฐอเมริกา และญี่ปุ่น มีค่าที่คำนวณติดลบ และสูงกว่าค่าเฉลี่ยของโลกถึงสิบเท่าตัว ประเทศไทยก็มีค่าที่ติดลบเช่นกัน จากสถานการณ์ทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าวข้างต้น ชี้ให้เห็นว่าความอุดมสมบูรณ์ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่ปัญหาสิ่งแวดล้อมมีความรุนแรงมากขึ้นเรื่อย ๆ

ตัวบ่งชี้ที่แสดงถึงผลกระทบจากการใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศมากเกินไปของโลก เช่น รายงานสถานการณ์โลกต่อปัญหาสภาวะโลกร้อน โดยคณะกรรมการร่วมระหว่างรัฐบาลว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงของบรรยากาศ (IPCC) คาดการณ์ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 2008 อุณหภูมิของโลกจะเพิ่มขึ้น 1.8-4.0 องศาเซลเซียส หรือ 3.2-7.2 องศาฟาเรนไฮต์ ในศตวรรษนี้และ IPCC ยังได้ระบุว่าอุณหภูมิที่เพิ่มขึ้นอาจจะส่งผลให้เกิดภาวะความอดอยากมากขึ้น เกิดการขาดแคลนน้ำและการสูญพันธุ์ของสัตว์และพืชมากขึ้น ผลผลิตบางประเทศอาจจะลดลงถึงร้อยละ 50 ภายในปี ค.ศ. 2020 และคาดการณ์ถึงการลดลงอย่างต่อเนื่องของน้ำแข็งในทะเลอาร์กติกในฤดูร้อน จากรายงานสถานการณ์ป่าไม้โลกของ “กลุ่มแนวโน้มน้ำป่าไม้โลก” (กรุงเทพธุรกิจออนไลน์, 2551 : 7) พบว่า เมื่อปี พ.ศ. 2550 อุปสงค์ที่เพิ่มขึ้นสูงมากด้านความต้องการใช้กระดาษในจีน ที่มีการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นแรงหนุน ทำให้มีการบุกกรุดตัด

ไม้ทำลายป่าทั่วโลก เพื่อนำมาใช้เป็นวัตถุดิบในการผลิตเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังส่งผลกระทบต่อ การสูญเสียพันธุ์ของทั้งพืชและสัตว์ เกิดความขัดแย้งในสังคม เกิดภัยธรรมชาติอย่างรุนแรง อาทิ น้ำท่วมและโคลนถล่ม สำหรับสถานการณ์ประเทศไทย จากการรายงานกระทรวงสิ่งแวดล้อมของญี่ปุ่นประเมินว่า อุณหภูมิโดยเฉลี่ยในญี่ปุ่นอาจเพิ่มสูงขึ้นประมาณ 4.7 องศาเซลเซียส หรือ 8.5 องศาฟาห์เรนไฮท์ ในศตวรรษนี้ ถ้าไม่มีการดำเนินมาตรการเพื่อด้านภาวะโลกร้อน และอาจเผชิญกับการปรับตัวขึ้นของอุณหภูมิโดยเฉลี่ย 1.3-4.7 องศาเซลเซียส หรือ 2.3-8.5 องศาฟาห์เรนไฮท์ ช่วงปี ค.ศ. 2070-2099 จากระดับในช่วงปี ค.ศ. 1961-1990 รายงานระบุว่า อุณหภูมิที่เพิ่มขึ้นอาจจะทำให้มีฝนตกมากขึ้นราวร้อยละ 16.4 ในญี่ปุ่น และสถานการณ์ในประเทศไทยก็ได้รับผลกระทบเช่นเดียวกันแม้จะไม่รุนแรงเท่า แต่ถ้าประชาชนยังคงมีพฤติกรรมการใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศมากเกินไป ประเทศไทยอาจสูญเสียชีวิตประชาชนและงบประมาณ จากภัยธรรมชาติอย่างรุนแรง เช่นเดียวกับประเทศพม่าและจีน

จากข้อมูลของตัวบ่งชี้ผลที่ได้รับจากการใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศมากเกินไป จึงทำให้หลายประเทศหาแนวทางเตรียมรับมือกับปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมที่กำลังเกิดขึ้น โดยเฉพาะประเทศจีนที่มีข้อมูลยืนยันว่าเป็นประเทศที่ปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์มากเป็นอันดับ 2 ของโลก รองจากประเทศสหรัฐอเมริกา จึงทำให้นานาชาติตั้งข้อสังเกตว่าจีนเป็นผู้ก่อปัญหาสิ่งแวดล้อม ได้มีนักวิจัยของสถาบันวิจัยสิ่งแวดล้อม เวสต์วอทซ์ เข้าไปทำการศึกษาวิจัยพบว่า จีนถือเป็นชาติที่จะมีศักยภาพที่จะขึ้นมาอยู่แถวหน้าด้านการพัฒนานวัตกรรมด้านพลังงานหมุนเวียน ซึ่งเป็นพลังงานที่ลดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ภายใน 3 ปี ไม่เพียงเท่านั้นรัฐบาลจีนผลักดันแผนเพิ่มพื้นที่ป่าในประเทศ เตรียมปลูกป่าเพิ่ม 2,500 พันล้านต้นภายในปี พ.ศ. 2551 เป็นพื้นที่ 13.1 ล้านเอเคอร์ ซึ่งนับว่าเป็นจำนวนที่มากกว่าเมื่อปีที่แล้วประมาณร้อยละ 10 สำหรับประเทศญี่ปุ่นเตรียมตัวรับมือภาวะโลกร้อน โดยจัดทำโครงการมาตรการที่สามารถดำเนินการเพื่อด้านภาวะดังกล่าวในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2552 และร่วมมือกับสหรัฐอเมริกา และสหภาพยุโรป (EU) ก่อตั้งหน่วยงานใหม่เป็น “ศูนย์บัญชาการระหว่างประเทศเพื่อต่อสู้ภาวะโลกร้อน” โดยจะเสนออย่างเป็นทางการในที่ประชุมกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมชั้นนำ 8 ประเทศ (จี-8) ที่หมู่เกาะฮอกไกโดของญี่ปุ่น ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 2008 ไม่เพียงเท่านั้นญี่ปุ่นยังวางแผนจัดตั้งกองทุนสิ่งแวดล้อมในเอเชีย คือ ธนาคารเพื่อความร่วมมือระหว่างประเทศของญี่ปุ่น (JBIC) จัดสรรเงิน 1.5 หมื่นล้านเยน (137.3 ล้านดอลลาร์) ร่วมกับสถาบันการเงินอื่น ๆ จัดตั้งกองทุนสิ่งแวดล้อมที่มีทุนสูงกว่า 2 พันล้านดอลลาร์ ที่มี

จุดประสงค์เพื่อลงทุน โครงการลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจกในเอเชีย (กรุงเทพฯธุรกิจออนไลน์. 2551 : เว็บไซค์)

ประเทศไทยโดยกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ สำนักงานผังเมือง และองค์การก๊าซเรือนกระจก ได้เตรียมรับมือระดับนานาชาติโดยร่วมลงนามในพิธีสารเกียวโต เมื่อวันที่ 28 สิงหาคม พ.ศ. 2545 ถูกจัดอยู่กลุ่มที่ 2 เป็นประเทศกำลังพัฒนา (Non Annex 1) ตามพิธีสารเกียวโตประเทศสมาชิกจะขับเคลื่อนผ่าน 3 มาตรการที่สำคัญ คือ 1) การซื้อขายก๊าซเรือนกระจก 2) การดำเนินการร่วม และ 3) กลไกการพัฒนาที่สะอาด ประเทศไทยเข้าร่วมในกลไกการพัฒนาที่สะอาดหรือ CDM ถูกสร้างขึ้น เพื่อเป็นช่องทางสำหรับประเทศกำลังพัฒนา ให้เข้าร่วมโครงการแก้ไขปัญหาการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศโลก ได้แก่ โครงการด้านพลังงานหมุนเวียน การฟื้นฟูป่า ซึ่งเป็นการดำเนินการร่วมกันระหว่างประเทศพัฒนาแล้วกับประเทศกำลังพัฒนา เพื่อลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจก ในรูปแบบของการซื้อขายปริมาณก๊าซเรือนกระจกที่ลดได้ เรียกกันว่า “คาร์บอนเครดิต” ส่วนการรับมือภายในประเทศ มีมาตรการดำเนินการภายใต้บทสรุปแนวทางการแก้ไขปัญหาและลดความรุนแรงอันเนื่องมาจากผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ที่มีผลการดำเนินการในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการป้องกันการสูญเสีย (Preventive Loss) ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะป่าไม้ เช่น มาตรการเร่งรัดและฟื้นฟูความสูญเสียของทรัพยากรธรรมชาติ และการแก้ไขปัญหาความเสื่อมโทรมของคุณภาพสิ่งแวดล้อม โดยใช้มาตรการในด้านการกระจายความเสียหายหรือความเสียหายภัย หรือกรณีที่เกิดภัยไม่ถึงก็อาจจะต้องยอมสูญเสียบางส่วนหรือให้เสียหายน้อยที่สุด มาตรการที่เกี่ยวข้องกับการลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจก (Mitigation) ที่ให้ความสำคัญกับการลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจกจากแหล่งกำเนิด (Carbon Sources) โดยมีนโยบายด้านการประหยัดพลังงาน การส่งเสริมพลังงานทดแทนจากแหล่งต่าง ๆ อันได้แก่ การใช้ประโยชน์จากก๊าซมีเทน จากน้ำเสียและขยะเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า การยุติการเผาในที่โล่ง การนำเอาอากาศหรือวัสดุเหลือใช้ทางการเกษตร (แกลบ ชานอ้อย กากจากปาล์ม น้ำมัน และอื่น ๆ) มาใช้ในการผลิตพลังงานทดแทน และมาตรการเพิ่มแหล่งที่จะใช้ดูดซับคาร์บอนไดออกไซด์ (Carbon Sinks) ให้มากยิ่งขึ้น ได้แก่ การปลูกป่าโดยภาครัฐและเอกชน การป้องกันและรักษาพื้นที่อนุรักษ์ การรักษาและเพิ่มพื้นที่สีเขียวทั้งในเขตเมืองและชนบท การอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำ (Wetlands) การจัดการอุทยานแห่งชาติ และการอนุรักษ์ลำน้ำและป่าไม้

จะเห็นได้ว่ามาตรการสำคัญเหล่านี้ล้วนเกี่ยวข้องกับการฟื้นฟู อนุรักษ์และรักษาทรัพยากรป่าไม้ เพราะป่าไม้เป็นต้นทางแห่งความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ และมาตรการในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้จะต้องมีปัจจัยสำคัญคือการมีส่วนร่วมของประชาชน มีผลการศึกษาที่แสดงให้เห็นว่า ประชาชนยังมีส่วนร่วมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมค่อนข้างน้อย (กรุงเทพธุรกิจออนไลน์, 2551 : เว็บไซค์) โดยเฉพาะผู้ที่ใกล้ชิดและใช้ประโยชน์จากป่าไม้มากที่สุด เหตุที่ประชาชนให้ความร่วมมือมีน้อยมาก อาจเป็นเพราะเป็นการริเริ่มของภาครัฐฝ่ายเดียว หรือประชาชนอาจจะรับรู้เพียงว่าเกิดการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ เกิดภัยธรรมชาติรุนแรง แต่ไม่เข้าใจว่าสาเหตุมาจากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโทรมที่เกิดจากฝีมือของมนุษย์และความไม่ตระหนักว่าจะมีผลกระทบโดยรวมอย่างไรและมีความรุนแรงแค่ไหน ดังนั้น การศึกษาโดยใช้กระบวนการวิจัยเพื่อตอบคำถามว่า ปัจจัยใดที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของประชาชน มียุทธศาสตร์แบบใดเหมาะสมและสอดคล้องกับการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยเฉพาะประชาชนที่อาศัยอยู่ใกล้แหล่งทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งมีสภาพการณ์ที่จูงใจและสร้างโอกาสในการบุกกรุกทำลายพื้นที่ป่าไม้ ผลการวิจัยจึงน่าจะเป็นประโยชน์ต่อภาครัฐ เอกชน และภาคประชาชนที่จะถอดบทเรียนการสร้างความรู้ ความตระหนัก และความพร้อมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เพื่อป้องกันสภาวะโลกร้อนหรือการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และเป็นการพิทักษ์โลกนั่นเอง

เขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น และจังหวัดเลย ที่เป็นพื้นที่ในการวิจัยครั้งนี้เป็นเขตพื้นที่ที่ยังมีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์อยู่เป็นจำนวนมาก เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร นอกจากนี้ยังมีพื้นที่ไม้หายาก มีสัตว์ป่าสงวนหลายชนิด ดังนั้นภาครัฐจึงกำหนดให้เป็นเขตอุทยานแห่งชาติที่มีความสำคัญ แต่สภาพการณ์ปัจจุบันมีเนื้อที่ประมาณ 350 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 218,750 ไร่ พบว่า ประชาชนจำนวน 678 ราย มีการบุกกรุกทำลายทรัพยากรป่าไม้อย่างต่อเนื่องถึง 18,684.62 ไร่ เพื่อใช้ประโยชน์ในที่ดิน รวมทั้งเผาป่าไม้เพื่อล่าสัตว์ (สำนักงานอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น, 2554 : 8) ปัญหาที่เกิดขึ้นไม่ได้รับการแก้ไขโดยการบริหารจัดการที่ดี เพราะพื้นที่มีมากขณะที่เจ้าหน้าที่ของรัฐมีจำนวนน้อย ภารกิจงานหลากหลาย และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องไม่มีการกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาหรือมีแต่ลงสู่การปฏิบัติไม่เป็นผล จึงเป็นที่น่าวิตกว่าอาจจะมีแนวโน้มการบุกกรุกทำลายทรัพยากรป่าไม้อย่างต่อเนื่องไม่มีที่สิ้นสุด การแก้ไขปัญหาโดยการคอยปราบปรามอย่างเดียวคงไม่เป็นผลและปัญหาก็คือไม่ได้รับการแก้ไขอย่างยั่งยืน แนวคิดการแก้ไขปัญหาควรจะให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อันอุดมสมบูรณ์ในท้องที่แห่งนี้ หากผู้ที่เกี่ยวข้องและรับผิดชอบ

เขตอนุรักษณ์ธรรมชาติสามารถกระตุ้นการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนได้ย่อมจะเป็นทั้งการแก้ปัญหาและการพัฒนาที่ยั่งยืน แนวคิดนี้ได้มีการดำเนินการในประเทศเพื่อนบ้าน เช่น ประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ที่มีนโยบายแห่งชาติให้ประชาชนมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในทุก ๆ โครงการของภาครัฐ โดยการใช้ยุทธศาสตร์ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ตั้งแต่ขั้นตอนการรับทราบข้อมูลแล้วนำมาประเมินถึงปัญหา หรือความต้องการของตนเอง/ชุมชน ขั้นตอนการร่วมวางแผน ขั้นตอนการร่วมปฏิบัติกิจกรรม และขั้นตอนการมีส่วนร่วม ประเมินผล (จิตตินันท์ ประสารแสง, 2551 : บทสัมภาษณ์) สิ่งสำคัญต้องทำให้ประชาชนในชุมชนท้องถิ่นที่เป็นผู้มีส่วนในการได้รับประโยชน์ในคืนป่าทั้งในทางตรงและทางอ้อมมาโดยตลอด เกิดความตระหนักรู้ ยอมรับ ประสานร่วมมือกัน ในชุมชนให้เข้ามามีบทบาทร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ดังนั้นผลการวิจัยครั้งนี้สามารถนำมากำหนดยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนสร้างการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้โดยประชาชน อันจะส่งผลกระทบต่อ การดำรงอยู่ หรือฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ตามลำดับ สามารถตอบสนองการใช้ประโยชน์รูปแบบต่าง ๆ ของประชาชน ทั้งทางตรงและทางอ้อม ที่สำคัญเป็นการแสดงเจตนารมณ์ต่อชาวโลกในการร่วมลดสภาวะ โลกร้อน หรือการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศของโลกอีกทางหนึ่ง ทั้งนี้ความสำเร็จของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ให้คงอยู่และเอื้อประโยชน์ต่อชุมชนอย่างยั่งยืนตลอดไป ย่อมขึ้นอยู่กับความร่วมมือของทั้งหน่วยงานราชการ เอกชนและภาคประชาชนเป็นสำคัญ ดังคำกล่าว “ประชาชนต้องรับทราบ ประชาชนต้องร่วมวางแผน ประชาชนต้องร่วมปฏิบัติ และประชาชนต้องร่วมประเมินผล เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขของประชาชนไทยและประชาชนโลก”

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของประชาชน ในเขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น และจังหวัดเลย
2. เพื่อสร้างรูปแบบการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้
3. เพื่อทดลองใช้และประเมินผลรูปแบบการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้
4. เพื่อกำหนดยุทธศาสตร์การสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่เขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น และจังหวัดเลย

สมมติฐานการวิจัย

1. ปัจจัยด้านประชากร ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ปัจจัยด้านจิตลักษณะส่วนบุคคล และปัจจัยด้านสังคม/ชุมชน มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้
2. ระดับการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของประชาชนเพิ่มขึ้น หลังจากการเข้าร่วม โครงการที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น

ขอบเขตการวิจัย

ตอนที่ 1 ศึกษาอิทธิพลของปัจจัยที่มีต่อการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

1. พื้นที่ ศึกษาเฉพาะหมู่บ้านที่อยู่รอบพื้นที่ป่าเขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น และจังหวัดเลย ซึ่งประกอบด้วยพื้นที่ 10 ชุมชน 1,431 ครัวเรือน ประชากร 5,007 คน (สำนักงานอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น. 2554 : 16) คือ

- 1.1 ชุมชนวังอีเมียง
- 1.2 ชุมชนห้วยหินปูน-ห้วยหินเหล็กไฟ (นางายใต้)
- 1.3 ชุมชนห้วยหมากหมาง (นางายเหนือ)
- 1.4 ชุมชนห้วยหม้อแตก-ดงมะไฟ (วังสาวบ)
- 1.5 ชุมชนภูหินกอง
- 1.6 ชุมชนซำผักหนาม
- 1.7 ชุมชนตาดฟ้า-ดงสะคร่าน
- 1.8 ชุมชนห้วยหม้อแตก-ดงมะไฟ (วังกกแก้ว)
- 1.9 ชุมชนหนองจาน
- 1.10 ชุมชนผาคะเห้

2. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

2.1 ประชากร คือ ประชาชนที่อาศัยอยู่ใน 10 ชุมชน เขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่นและจังหวัดเลย เป็นชุมชนที่พื้นที่อยู่ติดเขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน 1,431 ครัวเรือน ประชากร จำนวน 5,007 คน

2.2 กลุ่มตัวอย่าง คือ ประชาชนที่อาศัยอยู่ใน 10 ชุมชน ซึ่งอาศัยติดพื้นที่เขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น และจังหวัดเลย จำนวน 400 คน ผู้วิจัยใช้สูตร

การกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่าง จากสูตรการคำนวณของ ยามาเน (Taro Yamane. 1973 : 727) ใช้วิธีเลือกแบบเจาะจง และใช้วิธีการสุ่มอย่างง่าย (Simple Random Sampling)

3. ตัวแปรในการวิจัย

3.1 ตัวแปรอิสระ (Independent Variable) ประกอบด้วย 4 กลุ่มตัวแปร คือ

3.1.1 ปัจจัยด้านประชากร

- 1) เพศ
- 2) อายุ
- 3) ระดับการศึกษา
- 4) ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน
- 5) การอบรมเลี้ยงดูในครอบครัว

3.1.2 ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ

- 1) ขนาดที่ดินทำกิน
- 2) รายได้-รายจ่ายในครัวเรือน
- 3) การได้รับและการใช้ประโยชน์จากป่าไม้

3.1.3 ปัจจัยด้านจิตลักษณะส่วนบุคคล

- 1) ความตระหนักในปัญหาปัญหาสิ่งแวดล้อม
- 2) การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร
- 3) การถ่ายทอดด้านความเชื่อ/พิธีกรรม
- 4) ทักษะคิดต่อทรัพยากรป่าไม้

3.1.4 ปัจจัยด้านสังคม/ชุมชน

- 1) ลักษณะภายในชุมชน
- 2) ความสัมพันธ์กับรัฐ

3.2 ตัวแปรตาม (Dependent Variable) คือ การมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

4. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้เก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อหาเหตุปัจจัยการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากร ป่าไม้ ครั้งนี้เป็นแบบสัมภาษณ์ จำนวน 1 ชุด แบ่งเป็น 5 หัวข้อ ดังนี้

ตอนที่ 1 ปัจจัยด้านประชากร

ตอนที่ 2 ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ

ตอนที่ 3 ปัจจัยด้านจิตลักษณะส่วนบุคคล

ตอนที่ 4 ปัจจัยด้านสังคม/ชุมชน

ตอนที่ 5 ปัจจัยการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

ตอนที่ 2 : สร้างรูปแบบการพัฒนาการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่เขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น และจังหวัดเลย

1. วิธีดำเนินการสร้างรูปแบบการพัฒนา

โดยเปิดเวทีสาธารณะเพื่อให้ผู้เชี่ยวชาญและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากหลากหลายสาขา เช่น ผู้บริหารระดับสูงในหน่วยงาน พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน นักวิชาการ ชาวบ้านที่ใช้ป่า บุคลากรด้านป่าไม้ ร่วมกันเสวนาและวิพากษ์รูปแบบการพัฒนาการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เพื่อเสนอแนวทาง การปรับปรุงรูปแบบการพัฒนาการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ในการดำเนินการระยะนี้ผู้วิจัยใช้กระบวนการระดมสมองจากผู้เชี่ยวชาญและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากหลากหลายสาขาอาชีพ ร่วมกันเสวนาวิพากษ์รูปแบบการพัฒนาการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ที่ได้จากผลการวิจัยตอนที่ 1 จำนวน 10 คน ซึ่งผู้วิจัยจัดทำ เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้การพัฒนาการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

2. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจากแบบวิพากษ์และข้อเสนอแนะ โดยการจดบันทึก และการบันทึกภาพและเสียงเวทีสาธารณะทุกเนื้อหา แล้วนำมาถอดข้อความ

3. การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล

3.1 ผู้วิจัยถอดและวิเคราะห์ข้อความจากแบบรวบรวมการวิพากษ์และข้อเสนอแนะ ที่ผู้ช่วยวิจัยจดบันทึกลงในแบบวิพากษ์และข้อเสนอแนะ และการบันทึกภาพและเสียงเวทีสาธารณะทุกเนื้อหา ว่าอยู่ในตัวแปรใดที่ได้จากผลการวิจัยในตอนต้นที่ 1

3.2 สังเคราะห์จากข้อ 3.1 นำมาจัดกลุ่ม (Grouping) และผู้วิจัยปรับปรุงรูปแบบตามการวิพากษ์และข้อเสนอแนะ

4. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้เก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อหาเหตุปัจจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ครั้งนี้ เป็นแบบสัมภาษณ์ จำนวน 1 ชุด แบ่งเป็น 5 หัวข้อ

ตอนที่ 3 : ทดลองใช้รูปแบบการพัฒนาการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

1. ประชากรและกลุ่มเป้าหมาย

1.1 ประชากร คือ ประชาชนในชุมชนตาดฟ้า- ดงสระคร่าน ซึ่งเป็นหมู่บ้านในพื้นที่เขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น และจังหวัดเลย จำนวน 549 คน

1.2 กลุ่มเป้าหมาย คือ ประชาชนชุมชนตาดฟ้า- ดงสระคร่าน ที่มีคะแนนในการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยรวมต่ำกว่า 37 คะแนน (คะแนนทั้งหมด 75 คะแนน) จำนวน 30 คน ผู้วิจัยใช้การสุ่มกลุ่มเป้าหมาย โดยวิธีการสุ่มอย่างง่าย (Simple Random Sampling)

2. ตัวแปรที่ใช้ในการวิจัย

2.1 ตัวแปรอิสระ คือ รูปแบบการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของประชาชนในพื้นที่เขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น และจังหวัดเลย

2.2 ตัวแปรตาม ได้แก่ การมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้เป็นแบบสัมภาษณ์ จำนวน 1 ชุด ซึ่งลักษณะของเครื่องมือที่ใช้เก็บรวบรวมข้อมูลการทดลองครั้งนี้ มีรูปแบบทั้งเป็นช่องว่างให้เติมคำ แบบตรวจสอบรายการและแบบมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) สลับกันไปตามตัวแปรต่าง ๆ ที่ต้องการทดลองอย่างต่อเนื่องกันไปโดยไม่ได้แยกเป็นตอน ๆ เพื่อศึกษาข้อมูลความพร้อมเพื่อมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ในเขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น และจังหวัดเลย ข้อมูลระดับบุคคลและข้อมูลระดับสังคมและสิ่งแวดล้อม ซึ่งประกอบด้วยเนื้อหาต่าง ๆ ตามตัวแปรที่มาจากการวิจัยในตอนต้นที่ 1

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง ประชาชนที่อาศัยอยู่หมู่บ้านในพื้นที่เขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น และจังหวัดเลย ได้เข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ด้วยความแข็งขันและสมัครใจ บนพื้นฐานของความสามารถที่จะตัดสินใจด้วยตนเอง และความมีอิสระที่จะเข้าร่วมกิจกรรมดังกล่าวหรือไม่ ขอบเขตของกิจกรรม คือ 1) การมีส่วนร่วมเกี่ยวกับการรับความรู้หรือการรับทราบปัญหาและความจำเป็นในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ 2) การมีส่วนร่วมในการวางแผน 3) การมีส่วนร่วมปฏิบัติตามแผน 4) การมีส่วนร่วมประเมินผล และ 5) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์

2. การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ หมายถึง ประชาชนอาศัยอยู่หมู่บ้านในพื้นที่เขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น และจังหวัดเลย มีการมุ่งกระทำต่อทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่เขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น และจังหวัดเลย ซึ่งพฤติกรรมที่แสดงถึงการมุ่งกระทำต่อทรัพยากรป่าไม้ คือ 1) การมุ่งที่จะคงสภาพพื้นที่ป่าเอาไว้ จากการไม่เข้าไปใช้ประโยชน์จากต้นไม้หรือพื้นที่ป่าไม้หวงห้าม 2) การมุ่งที่จะรักษาสภาพตามธรรมชาติของป่าไม้ไม่ให้มีการเปลี่ยนแปลงจากการเผาป่าเพื่อล่าสัตว์ ขยายพื้นที่ทำกิน จากการปล่อยสัตว์เลี้ยงเข้าไปรบกวนและแย่งแหล่งอาหารสัตว์ป่า และ 3) การมุ่งสร้างเครือข่ายการรักษาพื้นที่ป่า

3. การมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ หมายถึง ประชาชนอาศัยอยู่หมู่บ้านในพื้นที่เขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น และจังหวัดเลย แสดงการมุ่งกระทำอย่างความแข็งขันและสมัครใจที่จะเข้าร่วมกิจกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ บนพื้นฐานของความสามารถที่จะตัดสินใจด้วยตนเองและควมมีอิสระที่จะเข้าร่วมกิจกรรมดังกล่าวหรือไม่ ขอบเขตของการมีส่วนร่วม คือ 1) การมีส่วนร่วมในการรับความรู้หรือรับทราบปัญหาและความจำเป็นในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ 2) การมีส่วนร่วมวางแผน 3) การมีส่วนร่วมปฏิบัติตามแผน 4) การมีส่วนร่วมประเมินผล และ 5) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ การมีส่วนร่วมจึงเป็นผลรวมของการมุ่งกระทำต่อทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่เขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่นและจังหวัดเลย ซึ่งพฤติกรรมที่แสดงถึงการมุ่งกระทำต่อทรัพยากรป่าไม้ คือ 1) การมุ่งที่จะคงสภาพพื้นที่ป่าไว้ จากการไม่เข้าไปใช้ประโยชน์จากต้นไม้หรือพื้นที่ป่าไม้หวงห้าม 2) การมุ่งที่จะรักษาสภาพตามธรรมชาติของป่าไม้ไม่ให้มีการเปลี่ยนแปลงจากการเผาป่าเพื่อล่าสัตว์ ขยายพื้นที่ทำกิน จากการปล่อยสัตว์เลี้ยงเข้าไปรบกวนและแย่งแหล่งอาหารของสัตว์ป่า และ 3) การมุ่งสร้างเครือข่ายการรักษาพื้นที่ป่า

4. ปัจจัยต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ หมายถึง ปัจจัยหรือสาเหตุที่มีความสำคัญที่ใช้อธิบายถึงเหตุของการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ของประชาชนที่อาศัยอยู่หมู่บ้านในพื้นที่เขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น และจังหวัดเลย ซึ่งเป็นตัวบ่งชี้ว่าเป็นสิ่งที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วม อาจมีหลายเหตุปัจจัยด้วยกัน คือ

4.1 ปัจจัยด้านประชากร ได้แก่ เพศ อายุ ระดับการศึกษา ระยะเวลาที่อยู่ในหมู่บ้าน และการอบรมเลี้ยงดูในครอบครัว ซึ่งมีทั้งหมด 5 ตัวแปร

4.2 ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ ขนาดที่ดินทำกิน รายได้-รายจ่ายในครัวเรือน และการได้รับและการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ ซึ่งมีทั้งหมด 3 ตัวแปร

4.3 ปัจจัยด้านจิตลักษณะส่วนบุคคล ได้แก่ ความตระหนักในปัญหาสิ่งแวดล้อม การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การถ่ายทอดด้านความเชื่อ/พิธีกรรม และทัศนคติต่อทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งมีทั้งหมด 4 ตัวแปร

4.4 ปัจจัยด้านสังคม/ชุมชน ได้แก่ ลักษณะภายในชุมชน และความสัมพันธ์กับรัฐ ซึ่งมีทั้งหมด 2 ตัวแปร

ประโยชน์ที่ได้รับ

1. ทราบปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของประชาชนที่อาศัยใน 10 ชุมชนติดพื้นที่เขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่นและจังหวัดเลย ว่ามีตัวแปรใดบ้าง ปริมาณเท่าใด ที่มีอิทธิพลต่อประชาชนแต่ละประเภท ในการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

2. ทราบตัวแปรที่มีอิทธิพลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ บางตัวที่อาจจะมีประโยชน์ในเชิงนโยบายได้ เช่น ถ้าพบว่าทัศนคติที่ดีต่อนโยบายด้านป่าไม้ มีอิทธิพลทาง บวกต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ แสดงว่ายิ่งประชาชนมีทัศนคติที่ดีต่อ นโยบายด้านป่าไม้มากเท่าใด ก็จะทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้มากยิ่งขึ้น

3. ผลการวิจัยครั้งนี้ ภาครัฐสามารถนำไปกำหนดยุทธศาสตร์การขับเคลื่อน และเพิ่มพื้นที่การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การจัดการด้านการประชาสัมพันธ์ให้เห็นถึงความจำเป็นในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้แก่ประชาชน ให้มีความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้อง ซึ่งจะส่งผลต่อทัศนคติที่ดี และจงใจให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ อย่างเข้มแข็งในทุกขั้นตอน ทำให้ในอนาคตเกิดการพัฒนาศักยภาพ การพัฒนาทุนมนุษย์และการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนต่อไป